

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΗΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Συνταγματικό Δίκαιο

**Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ
ΙΣΟΤΗΤΑΣ**

καθηγητής: **ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ**

Περίοδος : Δεκέμβριος '03 – Ιούνιος '04

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑ – ΕΛΕΝΗ

ΑΘΗΝΑ, 22 Δεκεμβρίου 2003

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΗΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ : ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**
- 2. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ**
- 3. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΔΕΣΜΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΑΠΟ ΑΥΤΗΝ**
- 4. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΣΤΟΥΣ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**
- 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ**

1. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Σύμφωνα με τη μονιστική θεωρία, η έννομη τάξη ως σύνολο βασίζεται σε μία βασική ανώτατη αρχή, σε μια συγκεκριμένη αντίληψη της ιδέας της δικαιοσύνης, σ' έναν κανόνα δικαίου που έχει ως αποτέλεσμα την παραπέρα διάπλαση του δικαίου πάνω στη βάση αξιωμάτων με καθολική δύναμη στις μερικότερες δικαιοϊκές περιοχές¹. Συνεπώς προς τη μονιστική αυτή θεωρία, η σύγχρονη έννοια του Συντάγματος «αναβάθμισε» το Σύνταγμα σε καθολικό ρυθμιστή του συνόλου των εννόμων σχέσεων, ανεξαρτήτως του χαρακτηρισμού τους ως δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου. Ο υπερκερασμός αυτός της διάκρισης του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό και η συνακόλουθη ενοποίηση της έννομης τάξης είχε ως αποτέλεσμα να μεταβληθεί και το ρυθμιστικό περιεχόμενο του Συντάγματος. Οι συνταγματικοί κανόνες αφορούν εφεξής όχι μόνο τη «δημόσια» αλλά και την «κοινωνική» περιοχή, έχουν δε διττό ρυθμιστικό ρόλο. Αφενός ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και μάλιστα σε όλες τις εκφάνσεις της και αφετέρου ρυθμίζουν την έννομη τάξη και μάλιστα σε όλους τους μερικότερους κλάδους της.

Η σημασία της ενοποίησης της έννομης τάξης στην σύγχρονη εποχή, η οποία στο ελληνικό Σύνταγμα καθιερώθηκε ρητώς με την αναθεώρηση του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ', έγκειται στο ότι κάθε μερικότερος κλάδος του δικαίου και κάθε γενική αρχή δικαίου έχει συνταγματική αναφορά και συνταγματική θεμελίωση. Επομένως, όλα τα βασικά αξιώματα της έννομης τάξης βρίσκουν νομικό έδαφος στο Σύνταγμα, εφαρμόζονται δε σε όλη την έννομη τάξη ακόμη και αν δεν είναι ρητώς διατυπωμένα στους επιμέρους κλάδους του δικαίου και χρησιμοποιούνται ως ερμηνευτικές αρχές άλλων διατάξεων. Με την αναγωγή του Συντάγματος ως καθολικού ρυθμιστή της έννομης τάξης αλλάζει συνακόλουθα και ο τρόπος με τον οποίο μέχρι σήμερα μελετούσαμε τις γενικές αρχές του δικαίου. Ιδιαίτερο δε ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα ως προς τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές οι οποίες εκ πρώτης όψεως και λόγω της φύσης του περιεχομένου τους φαίνονται να μην επηρεάζονται από την εξέλιξη αυτή καθώς τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτές δεν προσιδιάζουν πάντα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Κλασικό παράδειγμα τέτοιας αρχής είναι η γενική αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου ή η λεγόμενη αρχή της ισονομίας.

---

¹ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου» Θ' εκδ. σελ. 46

2. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Στο άρθρο 4 παρ. 1 το Σύνταγμα, ακολουθώντας την παράδοση όλων των ελληνικών συνταγμάτων διακηρύσσει ότι «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου» ιδρύοντας ταυτόχρονα μια συνταγματική αρχή και ένα θεμελιώδες δικαίωμα. Το άρθρο αυτό καθιερώνει ειδικότερα έναν αντικειμενικό κανόνα δικαίου από τον οποίο πηγάζουν τα αντίστοιχα ατομικά δικαιώματα (υποκειμενικά δίκαια). Άλλες διατάξεις του Συντάγματος κατοχυρώνουν ειδικές πλευρές της γενικής αρχής της ισότητας : την ισότητα των φύλων, την ισότητα προσβάσεως στις δημόσιες λειτουργίες, την ισότητα της συνεισφοράς στα δημόσια βάρη «αναλόγως των δυνάμεων» (φορολογική ισότητα), την ισότητα συμβολής στην άμυνα της πατρίδος (στρατολογική ισότητα), την κοινωνική ισότητα (απαγόρευση τίτλων ευγενείας και διακρίσεων), την ισότητα αμοιβής για εργασία ίσης αξίας, την ραδιοηλεκτρονική ισότητα, την ισότητα ψήφου. Όλες αυτές οι διακηρύξεις της αρχής της ισότητας προηγούνται στην εφαρμογή από την γενική αρχή της ισότητας και μάλιστα κατά τρόπο αποκλειστικό. Η νομολογία όμως συχνά παραπέμπει συγχρόνως και στην ειδική και στη γενική διάταξη², μια τακτική που μπορεί να οδηγήσει σε ερμηνευτική σύγχυση. Ο κανόνας πάντως είναι πως ό,τι δεν ρυθμίζουν οι ειδικές διατάξεις ανάγεται στην προστασία που παρέχει η γενική αρχή.

Η αρχή της ισότητας αποτελεί θεμελιώδη συνταγματική αρχή, λόγω του γενικότερου σε σύγκριση με άλλους κανόνες περιεχομένου της, αλλά και λόγω της μεγαλύτερης εννοιολογικής αξίας και διαχρονικότητάς της. Η θεμελιώδης σημασία της αρχής αντλείται από την ίδια την αξία του ανθρώπου την οποία προστατεύει το Σύνταγμα στο άρθρο 2 παρ. 1. Η ισότητα των ανθρώπων προκύπτει από το γεγονός ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε άλλες διαφορές, έχουν την επιθυμία της ζωής, της ελευθερίας και της ευτυχίας. Όλοι έχουν την ίδια «αξία» και συνεπώς ίση αφετηρία. Πέραν όμως από αυτή την εγγενή ισότητα της αξίας του ανθρώπου, δεν υπάρχει ούτε μπορεί να επιτευχθεί πλήρης ουσιαστική ισότητα³. Η αντίθετη άποψη αποτελεί ή αυταπάτη ή δημαγωγία. Στην πραγματικότητα δεν μπορούν να υπάρξουν ούτε δύο άνθρωποι με «φυσική» ταυτότητα, δηλαδή με την ίδια

² Σύμφωνα με την **ΣτΕ 2919/1999**, τα αμάχητα φορολογικά τεκμήρια θίγουν τα άρθρα 25 παρ. 4, 25 παρ.1, 20 παρ.1, 26, 4 παρ.5 (φορολογική ισότητα και δικαιοσύνη) καθώς και το 4 παρ.1. Η επίκληση ωστόσο της φοροδοτικής ισότητας αρκεί αφού η τελευταία προηγείται και μάλιστα κατά τρόπο αποκλειστικό έναντι της γενικής αρχής της ισότητας.

³ Η μόνη περίπτωση αριθμητικής ισότητας είναι η ισότητα ψήφου, αν και το πλειοψηφικό σύστημα δίνει ουσιαστική βαρύτητα στους ψήφους της πλειοψηφίας, ενώ το αναλογικό στους ψήφους της μειοψηφίας που κρατά την ισορροπία των πολιτικών δυνάμεων.

φυσική και διανοητική ικανότητα, σωματική και πνευματική υγεία, διάρκεια ζωής, ακόμα και αν ζουν και αναπτύσσονται στο ίδιο φυσικό και διανοητικό περιβάλλον. Τη μόνη ισότητα που μπορεί να κατοχυρώσει το δίκαιο και που κατοχυρώνει και το Σύνταγμα είναι η νομική ισότητα, δηλαδή η ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και όχι η ισότητα ικανοτήτων ή επιτευγμάτων.

Το Σύνταγμα καθιερώνοντας την αρχή της ισότητας ασφαλώς δεν καταργεί τις μεταξύ των ανθρώπων διαφοροποιήσεις, οι οποίες είναι αναπόφευκτες αλλά και σε τελική ανάλυση αναγκαίες σε μία κοινωνία. Θα ήταν πράγματι ασυμβίβαστη με τη συνταγματική αρχή της ισότητας μια ισοπεδωτική αντίληψη της έννοιας που θέλει να κρατήσει όλους τους ανθρώπους στο επίπεδο του ελάχιστου παρανομαστή. Το Κράτος οφείλει να μεταχειρίζεται τους πολίτες σαν να είναι ίσοι παρόλο που δεν είναι. Η αρχή της νομικής ισότητας δεν σημαίνει την ίδια μεταχείριση όλων των περιπτώσεων, σημαίνει την ίση μεταχείριση των όμοιων περιπτώσεων. Αντίθετα η ίση μεταχείριση ανόμοιων περιπτώσεων ισοδυναμεί με ανισότητα. Απαγορεύονται ως εκ τούτου όχι όλες αλλά οι αυθαίρετες διακρίσεις που στηρίζονται σε ανυπόστατα ή άσχετα κριτήρια. Ο κανόνας είναι «ίση μεταχείριση όμοιων περιπτώσεων και άνιση ανόμοιων». Για να κριθεί όμως το όμοιο ή μη πρέπει να ληφθούν υπόψη τα ουσιώδη κριτήρια ανάλογα με το θεσπιζόμενο μέτρο.

Το ίδιο το Σύνταγμα απαγορεύει ρητώς κάποια κριτήρια διαφοροποίησης. Απαγορεύει κατ' αρχήν την διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών καθώς και κάθε διάκριση κατά την προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας, που στηρίζεται στην φυλή ή τη γλώσσα και τις θρησκευτικές ή πολιτικές πεποιθήσεις του ατόμου. Δεν απαγορεύει όμως ρητά κάποια άλλα κριτήρια διαφοροποίησης, όπως ενδεικτικά την ιθαγένεια, την ηλικία, τη σωματική ή πνευματική υγεία, εκτός αν προσβάλλουν την αξία του ανθρώπου, την οποία προστατεύει απολύτως. Διακρίσεις που βέβαια που δεν απαγορεύει δεν σημαίνει και ότι τις επιτάσσει. Π.χ. η ηλικία μπορεί να είναι κριτήριο θεμιτής διάκρισης (λόγω έλλειψης πείρας) αλλά και αθέμιτης (σε περίπτωση που αναγκάζει κάποιον καίτοι ικανό να αποχωρήσει από δημόσια υπηρεσία). Η θέσπιση πάντως υποκειμενικών προσόντων ή κριτηρίων, όπως ειδικές γνώσεις ή πείρα προκειμένου για την κρίση π.χ. για πρόσβαση σε δημόσια θέση, αποτελεί εφαρμογή και όχι παράβαση της αρχής, ενώ αντικειμενικά για τα οποία δεν ευθύνεται ο ενδιαφερόμενος όπως ηλικία, υγεία, ισχυρή οικονομική βάση κατ' αρχήν δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη εκτός αν αυτό επιβάλλεται για λόγους δημόσιας υγείας, εθνικής οικονομίας ή προστασίας των δικαιωμάτων άλλων.

Υπάρχουν όμως και κάποια κριτήρια που το Σύνταγμα ρητώς επιτάσσει, κυρίως μέσω της θέσπισης κοινωνικών δικαιωμάτων και της θέσης υπό την προστασία, μέριμνα ή ειδική φροντίδα του Κράτους κάποιων θεσμών ή κατηγοριών προσώπων, όπως της οικογένειας, της μητρότητας, της παιδικής ηλικίας, της νεότητας, των γηρατειών, των αναπήρων, των φτωχών, των πληγέντων από πολέμους κλπ. Αυτές οι ευμενείς διακρίσεις δεν παρέχουν άμεση αγωγή αξίωση⁴. Για να είναι δε σύμφωνες με την αρχή της ισότητας, πρέπει να παραμένουν στο μέτρο του εύλογου. Το ίδιο άλλωστε το Σύνταγμα στο άρθρο 116 παρ.2 ορίζει ότι θετικές διακρίσεις υπέρ των γυναικών επιτρέπονται μόνον εάν και στο μέτρο που μπορούν να στηριχθούν σε συγκεκριμένους «αποχρώντες» λόγους, προβλέπονται από το νόμο και δεν είναι γενικές αλλά εξειδικευμένες.

3. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΥΠΙΚΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΔΕΣΜΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Η νομική ισότητα διακρίνεται περαιτέρω σε τυπική (ισότητα των πολιτών ενώπιον του νόμου) και ουσιαστική (ισότητα του ίδιου του νόμου ενώπιον των πολιτών, ισότητα δικαίου). Η πρώτη έχει τυπικό περιεχόμενο και είναι βασικά ισότητα κατά την εφαρμογή του δικαίου και σημαίνει ιστορικά την κατάργηση προνομίων και κοινωνικών τάξεων. Η δεύτερη αναφέρεται στην ουσία της νομοθετικής ρύθμισης, δηλαδή κατά το στάδιο θέσπισης του δικαίου και συνεπάγεται κυρίως ισότητα ευκαιριών, που μπορεί να απαιτεί και θετικές παροχές εκ μέρους του Κράτους, όπως δωρεάν παιδεία αλλά και θετικές διακρίσεις υπέρ ατόμων που ανήκουν σε «παραδοσιακά αδικημένες» ομάδες (άρθρ. 21, 22 Σ.). Αρχικά αναγνωρίστηκε μόνον η τυπική νομική ισότητα και η δέσμευση της συνταγματικής αρχής αφορούσε μόνον την εκτελεστική και τη δικαστική εξουσία. Σήμερα όμως είναι σχεδόν αυτονόητο ότι ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται από την αρχή της ισότητας⁵ και μάλιστα όχι μόνο όπως είναι διατυπωμένη στο Σύνταγμα, αλλά κι όπως αυτή είναι διεξοδικότερα

⁴ Δεν μπορεί δηλ. μια χίρα πεσόντος να αξιώσει από το Κράτος να της δίνει σύνταξη βάσει άρθρ. 21 παρ.2. Απαιτείται η θέσπιση νόμου. Αν όμως ο νόμος αυτός θεσπισθεί και διακρίνει αυθαιρέτως σε βάρος των κατηγοριών ή μιας των περιπτώσεων, τότε προστατεύεται βάσει του άρθρου 21 παρ.2.

⁵ Την αντίληψη αυτή που έγινε αποδεκτή από την θεωρία ως απαγόρευση της αυθαιρεσίας και ισχύει σήμερα ως κρατούσα γνώμη, αποδέχθηκε ήδη πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ο *Άρειος Πάγος* με την υπ' αρ. **261/1932** απόφασή του. Μετά από μακρούς δισταγμούς ακολούθησε το παράδειγμα αυτό το 1947 και το *Συμβούλιο της Επικρατείας* (με την υπ' αρ. **2176/1947** απόφασή του), το οποίο έχει εν τω μεταξύ αναπτύξει εκτενή νομολογία για την αρχή της ισότητας και κηρύξει ως αντισυνταγματικές δεκάδες νομοθετικών διατάξεων για τον λόγο παραβίασεως της αρχής της ισότητας.

διατυπωμένη στις διεθνείς διακηρύξεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, οι οποίες υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 28 του Συντάγματος υπερσχύουν των νόμων.

Στην αρχή της ουσιαστικής νομικής ισότητας προσκρούουν η προσβολή δικαιωμάτων έστω και μη κατοχυρωμένων στο Σύνταγμα δια νόμου ατομικού ή εξαιρετικού⁶, η αναδρομική ισχύς του νόμου όταν δημιουργεί αυθαίρετες διακρίσεις⁷ και τέλος η παράλειψη του νομοθέτη. Η νομοθετική παραμέληση επουσιωδών ομοιοτήτων ή ανομοιοτήτων δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας, αφού μια ορισμένη τυποποίηση της νομοθετικής ρυθμίσεως είναι αναπόφευκτη γιατί αλλιώς οι νόμοι θα ήταν υπερβολικά εκτενείς και υπερβολικά λεπτομερείς και θα δυσχέραιναν το έργο της νομοθετικής εξουσίας.

Η διεύρυνση της αρχής της ισότητας με τη δέσμευση και του κοινού νομοθέτη είχε ανάλογες επιπτώσεις και στον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια, σύμφωνα με το άρθρο 94 παρ.3 του Συντάγματος (*ΑΕΔ 3/2001* Δ/νη 42.368, ΣτΕ 230/2002 Τμ.Β' Αρμ. 56.610). Ο έλεγχος μάλιστα της συνταγματικότητας σχετικά με την νομοθετική παράλειψη, ενίσχυσε σημαντικά το ρόλο των δικαστηρίων, τα οποία απέκτησαν έτσι την εξουσία όχι μόνο να αρνούνται την εφαρμογή του νόμου, εφόσον κρίνουν ότι έρχεται σε αντίθεση με το περιεχόμενό του, αλλά είτε να επεκτείνουν τον κανόνα και στην περιοχή που καταλαμβάνει η επίμαχη εξαίρεση, με συνέπεια την απάλειψή τους (π.χ. δυσμενής εξαίρεση των αποδοχών των δικαστικών - *Ολ ΣτΕ 2080/50*) είτε να επεκτείνουν την εξαίρεση υπάγοντας σ' αυτήν και κατηγορίες προσώπων ή περιπτώσεων που δεν αναφέρονται στον νόμο (π.χ. εξαίρεση από την υποχρέωση στρατιωτική θητείας των μοναχών όχι μόνον την Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και κάθε γνωστής θρησκείας - *ΣτΕ 1016/63*)⁸. Αξίζει πάντως να σημειωθεί κάτι που έχει τονίσει επανειλημμένα το Συμβούλιο της Επικρατείας, ότι δηλαδή ο δικαστικός έλεγχος είναι εν προκειμένω «έλεγχος ορίων και όχι των κατ' αρχήν επιλογών ή του ουσιαστικού περιεχομένου των νομικών κανόνων»⁹.

⁶ *ΑΠ 1141/80* (Τμ.Δ'), Το Σ.1981 σελ.466.

⁷ *Ολ.ΑΠ 1067/79*, Το Σ.1981 σελ.107.

⁸ Βλ. σχετ. *Ολ.ΑΠ 1441/84* Το Σ.1985 σελ.54 και την κριτική του Κ. Σταμάτη στην απόφ. ΑΠ 1104/1986 Ελλ.Δ/νη 28.99. Κατ' άλλη όμως άποψη ο δικαστής κατά τον έλεγχο ενός νόμου ως αντισυνταγματικού δεν δικαιούται να διορθώνει τις οσοδήποτε αυθαίρετες παραλείψεις του νομοθέτη, νομοθετώντας αντ' αυτού, καθώς κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν ανεπίτρεπτη επέμβαση του δικαστή στο έργο της νομοθετικής εξουσίας. (βλ. *ΣτΕ 1030/83*, Ι. Σαρμάς σελ. 312, Π.Δ.Δαγτόγλου, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ΝοΒ 1988.721).

⁹ βλ. ενδεικτικά *ΣτΕ 2153/89, 4846/84, 2925/83, 2912/80, 3217/77*.

Η αρχή της ισότητας δεσμεύει ακολούθως και τη διοίκηση και μάλιστα τόσο κατά την άσκηση της κανονιστικής της αρμοδιότητας¹⁰ όσο και κατά την έκδοση ατομικών διοικητικών πράξεων, καθώς και την εν γένει συμπεριφορά της στους πολίτες (υλικές πράξεις). Η ένταση μάλιστα της δέσμευσης είναι σαφώς μεγαλύτερη σε σύγκριση με αυτή του νομοθέτη ο οποίος διαθέτει πολύ μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων. Στην περίπτωση όμως της διοίκησης ζήτημα εφαρμογής της αρχής τίθεται μόνον όταν η τελευταία ενεργεί κατά διακριτική ευχέρεια και όχι όταν ασκεί δέσμια αρμοδιότητα. Έτσι, η διοίκηση δεν μπορεί να κρίνει με διαφορετικά κριτήρια δύο αιτήσεις που υποβλήθηκαν ταυτόχρονα και βασίζονται στα ίδια πραγματικά περιστατικά, αλλά οφείλει να κρίνει όλους του πολίτες με ίσο μέτρο και αμεροληψία¹¹. Εάν ασφαλώς η διοίκηση παρανόμησε σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, δεν υποχρεούται από την αρχή της ίσης μεταχείρισης να παρανομήσει και σε άλλες περιπτώσεις (**ΣτΕ 3484/1973, 2687/1987**). Ισότητα εξάλλου υπάρχει μόνο στη νομιμότητα και όχι στην παρανομία (**ΣτΕ 2750/1988**). Η παραβίαση της αρχής της ισότητας από τη διοίκηση μπορεί να θεμελιώσει την αστική ευθύνη του Κράτους, αν γεννάται σχετική υποχρέωση προς αποζημίωση. Σε κάθε πάντως περίπτωση μπορεί να οδηγήσει στην αναδρομική από τον χρόνο εκδόσεώς της ακύρωση της σχετικής διοικητικής πράξεως.

Η αρχή της ισότητας έχει εφαρμογή όμως και στο επίπεδο των διοικητικών συμβάσεων, παρά την σύγχρονη τάση ιδιωτικοποίησης δημόσιων επιχειρήσεων και εξεύρεσης τρόπων ανταγωνισμού με τον ιδιωτικό επιχειρηματικό τομέα. Και αυτό διότι και σε αυτές τις δραστηριότητες της διοικήσεως η αρχή της ισότητας μπορεί να μην υπαγορεύει η ίδια λύσεις, χαράσσει ωστόσο τα απώτατα όρια δράσης της διοίκησης και της επιβάλλει την υποχρέωση να γνωστοποιεί δημοσίως την πρόθεσή της για πλήρωση κενών θέσεων (**ΣτΕ 2754/1993**).

4. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΣΤΟΥΣ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΟΥΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η αρχή της ισότητας όμως δεν δεσμεύει μόνον την κρατική εξουσία. Μία γρήγορη επισκόπηση των μερικότερων κλάδων του δικαίου αποδεικνύει περίτρανα ότι

---

¹⁰ Καθώς και σε περίπτωση αδράνειας άσκησης αυτής (βλ. **ΣτΕ 6/2001 Τμ. Α'** ΝοB 50.773, η οποία έκρινε ως αντισυνταγματική τη ρύθμιση εκ μέρους της διοικήσεως περί περικοπής στον έναν από τους συζύγους υπαλλήλους των Γραφείων Τύπου εξωτερικού, του επιδόματος αλλοδαπής, που διαμένουν μαζί στην αλλοδαπή, αφού αντιβαίνει στην αρχή της ισότητας και καθιστά σε ευνοϊκότερη θέση τα αντρόγυνα, που διαμένουν σε διαφορετική χώρα στην αλλοδαπή ή τους άγαμους.)

¹¹ Ηλ. Κυριακόπουλος, Ελληνικόν Διοικητικόν Δίκαιον Β', σελ. 179, Π.Δ.Δαγτόγλου, Ατομικά Δικαιώματα Β' σελ. 1044.

η αρχή αυτή, όπως άλλωστε όλα τα θεμελιώδη συνταγματικά αξιώματα, διαχέει όλους τους κλάδους του δικαίου (δημόσιου και ιδιωτικού) και μάλιστα τόσο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού.

Στο **Α σ τ ι κ ό δ ί κ α ι ο**, ο δικαιολογητικός λόγος της αναλογίας δικαίου, μιας έννοιας με συχνή εφαρμογή, είναι η ομοιότητα της αρρυθμιστής περίπτωσης με τις συναφείς ρυθμισμένες, ομοιότητα που συνάγεται ερμηνευτικώς. Η αναλογία δηλαδή αποτελεί μέσο για την πραγμάτωση της συνταγματικής αρχής της ισότητας μέσα στο σύστημα του ισχύοντος δικαίου¹². Η αρχή της ισότητας επιτάσσει ο νόμος να μην μεταχειρίζεται διαφορετικά όμοιες περιπτώσεις. Άλλο χαρακτηριστικό του ΑΚ αποτελεί μετά τη μεταρρύθμιση του 1983 (ν. 1329/1983) η ρύθμιση των οικογενειακών σχέσεων με γνώμονα την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων (άρθρ. 4 παρ.2 Σ.). Είναι προφανές ότι το Σύνταγμα αποκλείει νομοθετικές ρυθμίσεις που π.χ. θα συνεπάγονταν άνιση μεταχείριση των φύλων στην οικογένεια, που θα θέσπιζαν κωλύματα γάμου για λόγους ευγονικούς ή θρησκευτικούς, που θα αντιμετώπιζαν κατά διάφορο τρόπο τα καταγόμενα από γάμο παιδιά με εκείνα που γεννιούνται χωρίς γάμο των γονέων τους¹³.

Ακολουθώντας, και στο **ε ρ γ α τ ι κ ό δ ί κ α ι ο** η αρχή της πολλαπλότητας των σωματείων επιβάλλει στο κράτος να εφαρμόζει στη μεταχείριση των σωματείων την αρχή της ισότητας, χωρίς κατ' αρχήν να αποκλείεται η διάκριση με βάση το βαθμό αντιπροσωπευτικότητάς τους, όταν το κριτήριο αυτό έχει δικαιολογημένα σημασία. Από το άλλο μέρος, όμως, ειδική κρατική εύνοια σε ορισμένη ή ορισμένες επαγγελματικές οργανώσεις που θα μπορούσε να επηρεάσει άτομα να προσχωρήσουν σ' αυτές είναι αντισυνταγματική. Πιο διαδεδομένη στο χώρο αυτό είναι ασφαλώς η αρχή της ισότητας στην αμοιβή, η οποία έχει κατοχυρωθεί από πληθώρα εθνικών και διεθνών διατάξεων σύμφωνα με την οποία επιβάλλεται ίση αμοιβή αδιακρίτως φύλου, όταν οι μισθωτοί έχουν τα ίδια προσόντα και παρέχουν τις ίδιες υπηρεσίες εξυπηρετώντας ίδιες ανάγκες ίδιων ή ομοειδών κατηγοριών. Πρόβλημα υπάρχει στη νομική θεμελίωση μίας εξίσου σημαντικής αρχής στο χώρο του εργατικού δικαίου και συγκεκριμένα της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, η οποία αν και περιορίζει τη συμβατική ελευθερία του εργοδότη, δε θεσπίζεται από κάποια διάταξη νόμου. Στη νομολογία παγίως υποστηρίζεται ότι η αρχή αυτή στηρίζεται στο άρθρο 288 ΑΚ. Η

¹² **ΟΛΑΠ 72/1987** ΝοΒ 37.81 με σχόλιο Δωρή.

¹³ Βλ. όμως και **ΕΣ 129/2001 (Τμ. ΙΙ)** ΕΔΔΔ 2001 σελ. 405, η οποία έκρινε σύμφωνη με το Σύνταγμα και το άρθρο 4 παρ.1 τη θέσπιση αυστηρότερων προϋποθέσεων για τη θεμελίωση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος τέκνων που συμπλήρωσαν το 18^ο έτος της ηλικίας τους κατά το χρόνο της υιοθεσίας.

ενέργεια όμως αυτού του άρθρου δε γεννά ενοχή, απλώς όταν υπάρχει ενοχή, προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να εκπληρωθεί η σχετική υποχρέωση. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης πηγάζει απευθείας από την ιδέα της δικαιοσύνης, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της έννομης τάξης, ρυθμιστής της οποίας όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, είναι το ίδιο το Σύνταγμα. Η κατοχύρωση στο άρθρο 4 παρ.1 αυτού της αρχής της ισότητας απέναντι στο νόμο εισάγει σε όλο το χώρο του θετικού δικαίου την επιταγή για ίση μεταχείριση όλων των οργανικά συνδεδεμένων κοινωνιών.

Ακόμα όμως και στο Ε ν ο χ ι κ ό δ ί κ α ι ο που εκ πρώτης όψεως η βασική αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων (άρθρ. 361 ΑΚ) θα αναιρούνταν σε περίπτωση που μια δικαιοπραξία θα μπορούσε να θεωρηθεί εξ υπ' αρχής άκυρη σε περίπτωση παραβίασης της αρχής της ισότητας, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την ανάγκη για δικαιοσύνη στις συμβάσεις για χάρη του ασθενέστερου συμβαλλομένου όσο και των ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων της συγκεκριμένης συναλλαγής. Αντίβαρο στην ιδεολογική ουδετερότητα που κυριαρχεί στις διατάξεις του ενοχικού δικαίου, αποτελούν διατάξεις διαποτισμένες με κοινωνικό και ηθικό περιεχόμενο που θέτουν φραγμούς στη χρήση της «ίσης» ελευθερίας δράσης που απονέμεται σε όλους. Τέτοιες διατάξεις αποτελούν οι λεγόμενες γενικές ρήτρες, οι οποίες έχουν ελαστικό και μεταβλητό περιεχόμενο, λόγω της χρήσης αόριστων νομικών εννοιών, για την ερμηνεία των οποίων ο δικαστής χρησιμοποιεί ως οδηγό το ίδιο το Σύνταγμα και εν προκειμένω και την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου (έμμεση τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων). Το υποστηριζόμενο από τους αρνούμενους την διαπροσωπική ενέργεια της αρχής της ισότητας ότι η εφαρμογή της στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών θα οδηγούσε σε αναίρεση της συμβατικής ελευθερίας παραμένει επομένως αναπόδεικτο. Η θέση άλλωστε αυτή δεν είναι θεωρητικά συνεπής προς την επιτασσόμενη χωρίς αμφιβολία «τριτενέργεια» σε μερικότερες περιπτώσεις εφαρμογής της αρχής της ισότητας, όπως στην περίπτωση της ραδιοτηλεόρασης ή της αμοιβής εργασίας.

Η θεμελιώδης και μη αναθεωρήσιμη αρχή του άρθρου 4 παρ. 1 ισχύει και στον χώρο της πολιτικής δικονομίας, με την έννοια ότι οι δικονομικές διατάξεις δεν επιτρέπεται να καθιερώνουν αποκλίνουσα ρύθμιση των αυτών διαδικαστικών φαινομένων. Ο κανόνας αυτός εξειδικεύεται ειδικότερα με το άρθρο

110 του Κ.Πολ.Δ. κατά το οποίο οι διάδικοι έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις κι είναι ίσοι ενώπιον του δικαστηρίου¹⁴.

Στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, η ιδιαίτερη πρακτική σημασία της αρχής έγκειται στο ότι, εφόσον ο νόμος δεν ορίζει ρητά το μονόπλευρο ενός δικαιώματος, συνάγεται πως το δικαίωμα αυτό το έχουν και οι άλλοι διάδικοι. Ενόψει δε της υπέρτερης τυπικής δύναμης της αρχής – ενόψει του ότι κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα- η μονόπλευρη παροχή ενός δικαιώματος επιτρέπεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, στις οποίες πραγματικά επιβάλλεται από τη φύση των πραγμάτων όπως π.χ. από την ανάγκη εξισορρόπησης της συνήθως δυσχερέστερης θέσεως του κατηγορουμένου σε συνδυασμό και με μία άλλη μητρική αρχή, αυτή της ελευθερίας. Ειδικά πρέπει να επισημανθεί η στενή σχέση της αρχής της ισότητας με την αρχή της δικαστικής ακρόασης. Η σύνδεση αυτή αποκτά σημαντική αξία, όταν παρέχεται το δικαίωμα ακρόασης μόνο στον έναν ενδιαφερόμενο και όχι και στον αντίδικό του ή γενικά σε όποιον άλλον προσβάλλεται. Τότε ακριβώς η αρχή της ισότητας επιβάλλει την παραχώρηση του δικαιώματος ακρόασης και στην άλλη πλευρά, ώστε να επιτυγχάνεται σε κάθε συγκεκριμένη επιτασσόμενη ίση ρύθμιση και ειδικότερα στον χώρο του δικονομικού δικαίου η ίση μεταχείριση των διαδίκων από τον νόμο με την έννοια της απονομής των αυτών δικαιωμάτων και την επιβολή των ίδιων υποχρεώσεων ή της παροχής σε αυτούς των αυτών όπλων. Όπως υποστηρίζουν πολλοί, το δικαίωμα ακρόασης απορρέει από την αρχή της ισότητας, έτσι ώστε η διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 Σ μπορεί να θεωρηθεί ως *lex specialis* έναντι της διάταξης του άρθρου 2 παρ.1 Σ. Έτσι, λοιπόν, η αρχή της δικαστικής ακρόασης διευρύνεται περαιτέρω ως αρχή της «ισότητας ακρόασης», η οποία θεμελιώνεται τόσο στην αρχή της ισότητας, όσο και την αρχή της δικαστικής ακρόασης.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Δεν υπάρχει πράγματι δικαιοκός κλάδος στον οποίο να μην εμφανίζεται ζήτημα εφαρμογής της αρχής της ισότητας. Ακόμα και σε κλάδους του ιδιωτικού δικαίου όπου κυριαρχεί η συμβατική ελευθερία και η αυτονομία της ιδιωτικής βούλησης, ο ρόλος της αρχής της ισότητας ως ερμηνευτικής αρχής όλων των

¹⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει σχετικά η υπ' αρ. *11 01/2001 απόφαση του ΕΔΔΑ* (NoB 49.765 ΕΔΚΑ ΜΓ: 179), με την οποία το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι ο κανόνας που εφαρμόζεται από το Εφετείο, κατά τον οποίο κάθε δικαστική προθεσμία αναστέλλεται υπέρ του Δημοσίου κατά τη διάρκεια των δικαστικών διακοπών, προσέβαλε την αρχή της ισότητας των όπλων, εφόσον αν και η προσφεύγουσα

αόριστων νομικών εννοιών καθίσταται καίριος ενόψει μάλιστα και της πρόσφατης αναθεώρησης του Συντάγματος και ειδικότερα του άρθρου 25 παρ.1 εδ. γ'. Και αυτό, διότι πέραν της τυπικής υπεροχής της αρχής ως συνταγματικά κατοχυρωμένης, η αρχή της ισότητας υπερέχει και επηρεάζει το πραγματικό περιεχόμενο όλων των διατάξεων της έννομης τάξης και εξαιτίας του ίδιου του περιεχόμενου της και της διαχρονικότητάς της. Πρόκειται δηλαδή για μία θεμελιώδη συνταγματική αρχή που ξεχωρίζει σημασιολογικά και ενισχύει την άποψη συστηματοποίησης που επικρατεί στη θεωρία «έ ν α Σ ύ ν τ α γ μ α μ έ σ α σ τ ο Σ ύ ν τ α γ μ α», καθώς προσδιορίζει όχι μόνον τις νομοθετικές αλλά και τις άλλες συνταγματικές διατάξεις. Ειδικότερα, κάθε συνταγματική διάταξη που διακηρύσσει ατομικό δικαίωμα το κατοχυρώνει για όλους τους Έλληνες ή ακόμη και όλους τους ανθρώπους (χρησιμοποιώντας τις λέξεις «έκαστος» (5 παρ.1), «πάντες» (5 παρ.2), «ουδείς» (6 παρ.1) ή το ουσιαστικό όνομα της ελευθερίας (άρθρ.5 παρ.3) εφαρμόζοντας κάθε φορά σε ένα ειδικό πεδίο την αρχή της ισότητας. Από την άποψη, λοιπόν, αυτήν και με βάση τα όσα προεκτέθηκαν αναφορικά με τη σύγχρονη έννοια του Συντάγματος, η ορθή αντίληψη για το Σύνταγμα δεν μπορεί παρά να είναι ότι αυτό αποτελεί τη βάση της συνολικής έννομης τάξης και το νομικό θεμέλιο και η νομιμοποιητική πηγή κάθε γενικής αρχής του δικαίου.

είχε την ίδια δυνατότητα να τύχει της αναστολής αυτής, η αίτησή της δεν θα είχε κριθεί ως εκπρόθεσμη.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολίδης Δ.**, Η έννοια της συνταγματικής ισότητας εις το εργατικόν δίκαιον ΕΕΔ 1944.227 επ.
- Γεωργιάδης Απ.**, Γενικές Αρχές Αστικού δικαίου, Δεύτερη έκδοση, 1997
- Δαγτόγλου Π.Δ.** Διοικητικό δικονομικό δίκαιο, 1983, σελ. 159 επ.
- Δαγτόγλου Π.Δ.**, Ατομικά δικαιώματα τ. Β' , 1991, σελ. 1030 επ.
- Δημητρόπουλος Α.**, «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου» Θ' εκδ./ Απρίλιος 2001 σελ. 950 επ.
- Καρράς Α.**, Ποινικό δικονομικό δίκαιο, Δεύτερη έκδοση, 1998 σελ. 63 επ.
- Κεραμεύς Κ.Δ.**, Αστικό δικονομικό δίκαιο, Γενικό μέρος, 1986 σελ. 95 επ.
- Κρεμαλής Κ.**, Δίκαιο Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 1985, σελ. 43,
- Σπηλιωτόπουλος Επ.**, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, Ενδέκατη έκδοση, 2001, σελ. 529
- Σταθόπουλος Μιχ.**, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, Τρίτη Έκδοση, 1998, σελ.249

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Σταμάτης Κ.** , Η νεότερη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στην αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών, Δ/νη 28.246
- Τρυφάκος Γ.**, Η ισότητα ενώπιον της ποινικής δικαιοσύνης, ΝοΒ 1989.981

ΧΡΗΣΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Ιστοσελίδες : www.dsanet.gr, www.europa.eu.int

